

Sovon

Vogelbalans 2014

Thema Wetlands

Vogelbalans 2014 Samenvatting

>> Foto: Michel Geven

Nederland: land van wetlands

De Nederlandse wateren en moerassen (wetlands) trekken grote aantallen watervogels aan. Ze liggen strategisch langs belangrijke trekroutes en gewoonlijk net ten zuidwesten van de vorstgrens in januari. Bij de midwintertelling worden tegenwoordig ongeveer 5 miljoen watervogels geteld. De werkelijke aantallen die gedurende het jaar van onze wetlands gebruik maken, zullen nog veel groter zijn als gevolg van doorstroming van populaties. Van 15 vogelsoorten komt een derde of meer van de hele Noordwest-Europese populatie naar ons land, bijv. kraakeend, kolgans, smient, lepelaar en kleine zwaan. De grote internationale verantwoordelijkheid van Nederland voor vogels is vastgelegd in een aantal internationale verdragen en Europese richtlijnen. Nederland heeft, na Duitsland, van alle EU-landen de grootste oppervlakte aan wetlands aangemeld bij de Ramsar-conventie.

Toestand Nederlandse wateren laat te wensen over

Veel Nederlandse wateren voldoen (nog) niet aan de eisen van de Europese Kaderrichtlijn Water. Ze kampen met een hoge belasting aan voedingsstoffen, concentraties aan gifstoffen uit het verleden of zijn op een onnatuurlijke manier

ingericht. Met name via de landbouw belanden nog steeds te veel voedingsstoffen in de Nederlandse wateren (vermesting). Plaatselijk lijken bestrijdingsmiddelen tot problemen voor insectenetende broedvogels te leiden. In het binnenland hebben wetlands te kampen met verdroging door wateronttrekking van de landbouw in de omgeving. Deze processen werken, naast oorzaken die buiten ons land liggen, ook door in de vogelaantallen. In veel wetlands zijn deze lager dan de doelen die zijn geformuleerd in het kader van Natura 2000. Opvallend is onder andere de afname van veel broedvogels in de Waddenzee, waar veel soorten te weinig jongen grootbrengen om de populatie op peil te houden.

Tellingen tonen succes herstelmaatregelen aan

De Veluwerandmeren hadden de afgelopen vijftien jaar een sterk aanzuigende werking op watervogels, waaronder bijzondere soorten als de krooneend. Ze worden aangetrokken door het herstel van waterplanten, dat mogelijk werd gemaakt door een serie maatregelen om de waterkwaliteit te verbeteren. Dit herstel beïnvloedt ook de voedselkeuze van watervogels. Kleine zwanen stapten na het verdwijnen van de waterplanten over op boerenland, maar keren nu terug naar hun oude voedselgewoontes en verblijven een groot deel van de winter op het water. In het Deltagebied blijken inrichtingsmaatregelen plaatselijk positief uit te pakken voor kustbroedvogels. De ontwikkelingen in de Randmeren en in het Deltagebied laten zien dat herstelmaatregelen zeker kans op succes hebben. Tevens geven ze aan dat watervogeltellingen en broedvogelinventarisaties bij uitstek geschikt zijn om een vinger aan de pols te houden om de ontwikkelingen te volgen.

>> Foto: Albert de Jong

>> Foto: Harvey van Diek

>> Hoogwatervluchtplaats rosse grutto's met Vlieland op de achtergrond. Foto: Arie Ouwerkerk

Inleiding

De Nederlandse wetlands spelen een grote rol voor broedvogels, wintergasten en doortrekkers. Gebieden als de Waddenzee, het Deltagebied, het IJsselmeergebied en de Grote Rivieren behoren, ook in Europees opzicht of zelfs wereldwijd, tot een keten van onmisbare schakels voor een brede groep van vogelsoorten. Wetlands fungeren als tankstation tijdens de trek en als veilige slaapplek voor vogels die in het omliggende agrarische gebied voedsel zoeken. Daarnaast zijn ze foerageer- en broedgebied voor bijzondere broedvogels, waaronder lepelaar en grote zilverreiger. Door het milde klimaat zijn de Nederlandse wetlands bovenal een ideale plek om de winter door te komen. Bij de midwintertellingen in januari tellen de vrijwilligers van Sovon tegenwoordig jaarlijks meer dan 5 miljoen watervogels. Het werkelijke aantal vogels dat van wetlands gebruik maakt is nog vele malen groter. Nederland heeft zich door tal van internationale verdragen en conventies verplicht tot de bescherming van wetlands. Eén

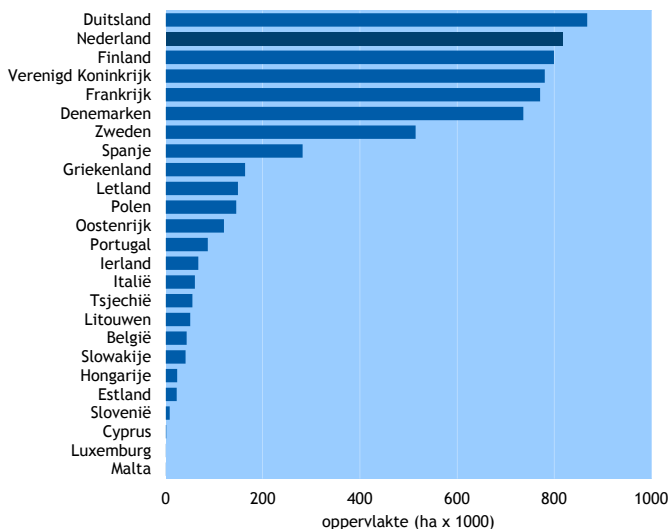
van de oudste is de Ramsar-conventie uit 1971, die wereldwijd van toepassing is in 168 landen en bijna 2200 gebieden. In Nederland is de bescherming van wetlands tegenwoordig vooral in EU-richtlijnen geregeld, zoals Natura 2000, de Kaderrichtlijn Water en de Kaderrichtlijn Marien. Veel wetlands staan onder druk door economische activiteiten, recreatie, problemen met de waterkwaliteit en, in het binnenland, verdroging. Deels laten deze ontwikkelingen zich goed aflezen in de aantallen vogels die er voorkomen. In het eerste deel van deze Vogelbalans wordt een dwarsdoorsnede gegeven van het voorkomen van vogels in de belangrijkste Nederlandse wetlands en de problemen waarmee zij te maken hebben. Omdat het vaak om trekvogels gaat, wordt ook aandacht besteed aan het internationale aspect van wetlands. In de tweede helft van de Vogelbalans volgt het algemene deel, waarin de meest actuele ontwikkelingen in de Nederlandse vogelstand uit de doeken worden gedaan.

>> Nederland herbergt de meeste broedende lepelaars van Noordwest-Europa. Inmiddels gaat het om ongeveer 2600 paren. Vanuit Nederland werd ook de Waddenzee van Nedersaksen (1995), Sleeswijk-Holstein (2000) en Denemarken (2007) gekoloniseerd. Inmiddels lijkt de periode van grootste groei voorbij en neemt ook het broedsucces plaatselijk af (Lok et al. 2009, *Limosa* 82: 149-157). Foto: Hans Gebuis

Nederlandse wetlands in intern

Als rivierdelta van Schelde, Rijn en Maas is een groot deel van Laag-Nederland in feite één groot wetland. Omdat het landschap grotendeels in cultuur is gebracht, zien we dat tegenwoordig vooral terug in verspreid liggende grote en kleine wateren, en een aantal bedijkte grote rivieren. In de winter behoren de Nederlandse wetlands tot de grootste zoetwatergebieden ten zuidwesten van de nul graden isotherm in januari, wat ze voor grote aantallen watervogels ideaal maakt als winterverblijf.

>> Nederland neemt binnen de EU de tweede positie in als het gaat om de oppervlakte wetlands. Alleen Duitsland, in landoppervlakte 10x zo groot als Nederland, heeft meer wetlandgebieden. De grafiek laat van alle EU-landen de oppervlakte aan wetlands zien die bij de Ramsarconventie zijn aangemeld. Bron: Ramsarconventie/CBS/Compendium voor de Leefomgeving.

>> De kraakeend behoort tot de watervogels met de meest opvallende toename in de Nederlandse wateren. Nog maar een halve eeuw terug was de soort uitgesproken schaars. De watervogeltellingen duiden op een toename van gemiddeld 8% per jaar sinds 1980/81. Deze trend zet tot op de dag van vandaag door, met uitzondering van het zoute deel van het Deltagebied. Daar neemt de soort sinds 2005 af. Ook als broedvogel gaat het kraakeenden voor de wind, met eveneens een stijging met gemiddeld 8% sinds 1990. De toegenomen voedselrijkdom van Nederlandse wateren heeft kraakeenden mogelijk in de kaart gespeeld, maar een verschuiving van belangrijke gebieden binnen het broed-areal is eveneens niet uitgesloten. Gegevens van BirdLife laten een afname in landen rond de Zwarte Zee zien.

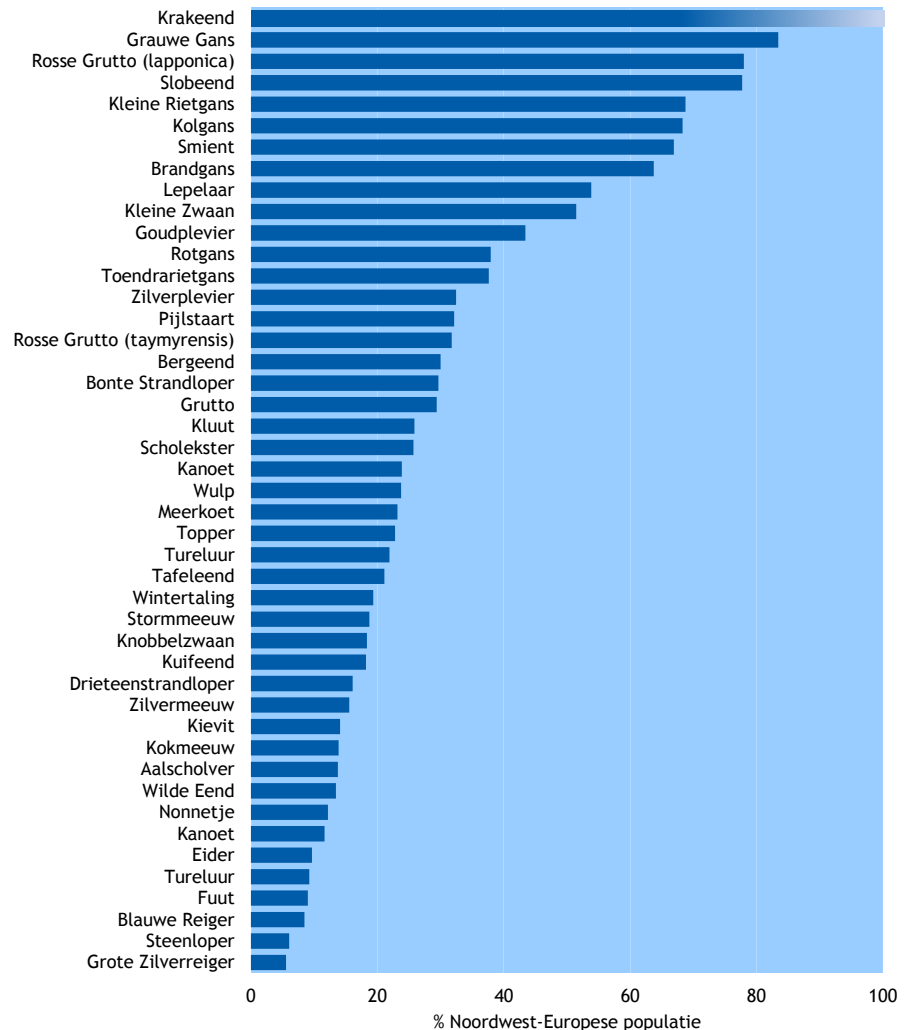
Foto's: Menno van Duijn, Agami

>> Weinig soorten illustreren het verval en het herstel van waterplanten in de Nederlandse wateren zo goed als de krooneend. Rond 1965 werden in het najaar 1500-1600 krooneenden geteld op het Veluwemeer, maar met de vertroebeling van het water en het verdwijnen van waterplanten verdween ook de krooneend. Na 1990 herstelde de waterkwaliteit op de Randmeren, verbeterde het doorzicht en breidden waterplanten zich weer uit. Vooral in de afgelopen tien jaar nam het aantal krooneenden toe en op verschillende locaties in het IJsselmeer en de Randmeren zijn groepen tot soms enkele honderden te zien. De Nederlandse broedpopulatie (zwaartepunt Vechtplassen en Randmeren) zit eveneens in de lift en bedraagt op dit moment ongeveer 400 paren.

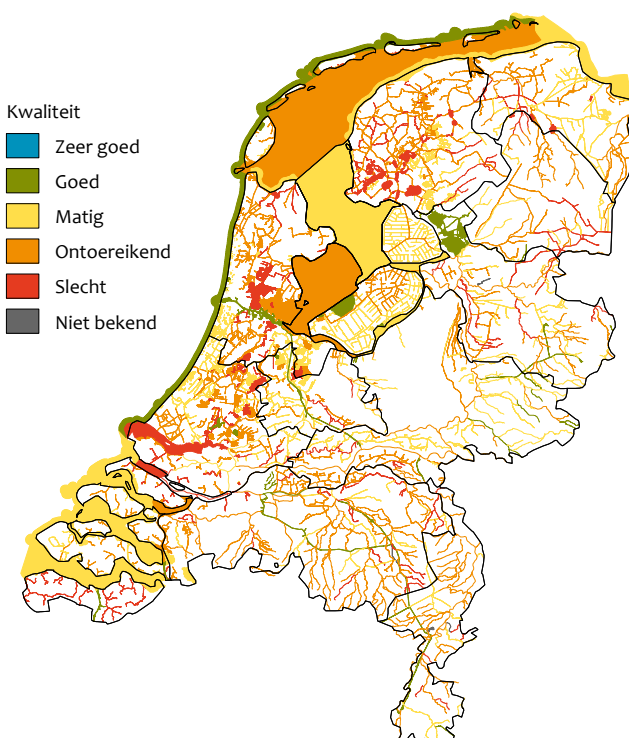

ationaal perspectief

>> Voor veel soorten watervogels zijn de Nederlandse wetlands onmisbaar. Ze fungeren als stopplaats in hun jaarlijkse pendelbewegingen tussen broed- en overwinteringsgebieden, of als overwinteringsgebied zonder al te veel risico op strenge vorst en sneeuw. Bij ganzen en zwanen speelt bovendien mee dat de vogels in het Nederlandse landschap een ideale combinatie vinden van voedselrijk agrarisch gebied en wetlands om veilig de nacht door te brengen. Van 15 soorten watervogels komt zelfs meer dan een derde van de Noordwest-Europese populatie naar Nederland (aandeel krakeend overschat door te lage Europese populatieschatting). Van de rosse grutto zijn de twee in Nederland voorkomende populaties gescheiden weergegeven. Bron: Meetnet Watervogels, Sovon/CBS.

Beoordeling biologische kwaliteit, Kaderrichtlijn Water, 2013

>> Veel Nederlandse wateren voldoen (nog) niet aan de eisen van de Europese Kaderrichtlijn Water. Een belangrijk criterium daarvoor is de zogenaamde biologische kwaliteit, die wordt afgemeten aan bijvoorbeeld vissen, macrofauna, waterplanten en algen. Hoewel in de laatste jaren verbetering is geboekt, gaan veel wateren nog gebukt onder een te hoge belasting aan voedingsstoffen als stikstof en fosfor, een gevolg van vermesting. Plaatselijk spelen ook belastende erfenissen uit het verleden –zoals hoge concentraties persistente gifstoffen– mee. Bovendien is de inrichting van veel wateren onnatuurlijk door harde oevers, een onnatuurlijk (vast) waterpeil en barrières voor vissen door sluisen en stuwen. Daarnaast zijn Nederlandse wateren sterk belast met bestrijdingsmiddelen, voornamelijk afkomstig uit de landbouwsector. Vogels zijn goede indicatoren gebleken om deze problematiek te signaleren, zowel bij de verrijking met voedingsstoffen (eutrofiëring) als bij de belasting met gewasbestrijdingsmiddelen, zoals onlangs bleek bij een analyse van broedvogelgegevens (Hallmann et al. 2014, Nature 511: 341–343). Bron: CBS, PBL, Wageningen UR (2014). www.compendiumvoordeleefomgeving.nl.

Verontrustende afname van wadvogels langs de Oost-Atlantische Vliegroute

Bij de gecoördineerde wadvogeltelling in januari 2014 in Noordwest-Europa en langs de Atlantische kust in Afrika werden een miljoen minder vogels geteld dan werd verwacht op grond van een soortgelijke exercitie rond 2000. In totaal werden van de 44 soorten waarvoor ook de Waddzee van belang is 17,4 miljoen vogels vastgesteld. Bij ruim de helft van deze groep soorten werd een afname geconstateerd, en dat zowel bij soorten die overwegend in Europa de winter doorbrengen als bij soorten die in Afrika overwinteren. In Europa domineerden afnames bij diverse eendensoorten en steltlopers. In Afrika werden vooral steltlopers in fors kleinere aantallen geteld. Bij de rosse grutto werden zelfs verschillen binnen de soort gevonden. De in Noord-Europa broedende ondersoort *lapponica*, die in Europa overwintert, zit in de lift; de in Siberië broedende en in Afrika overwinterende ondersoort *taymyrensis* vertoont een afname. Bij maar weinig soorten werd een toename gevonden, onder andere bij aalscholver, brandgans, lepel, drieteenstrandloper en grote stern. De telling in januari 2014 werd gecoördineerd door Sovon en vond plaats in het kader van de *Wadden Sea Flyway Initiative*. Het gaat om een initiatief dat werd geïnitieerd door de Waddenzeelands en wordt ondersteund door onder andere het Programma Naar een Rijke Waddenzee. Doel is het vergroten van de onderlinge samenwerking tussen landen op de Oost-Atlantische Vliegroute. De telling is de tot dusver meest complete telling van vogels langs deze route.

>> De watervogels die in de Waddenzee voorkomen, zijn afkomstig uit een broedgebied dat zich uitstrekt van Canada tot diep in Siberië (ook wel Oost-Atlantische Vliegroute genoemd). Grote aantallen passeren onze Waddenzee om bij te tanken voor de vlucht naar de uiteindelijke winterkwartieren in Zuid-Europa en de Afrikaanse kusten. In het voorjaar vindt dit in omgekeerde richting plaats. Aantalsveranderingen in de Waddenzee kunnen alleen goed op hun waarde worden geschat als ook telgegevens van elders op de trekroute bekend zijn. Oorzaken van toe- of afname kunnen immers zowel door omstandigheden in de Waddenzee zelf als elders worden veroorzaakt.
© Wadden Sea Flyway Initiative & BirdLife International 2014

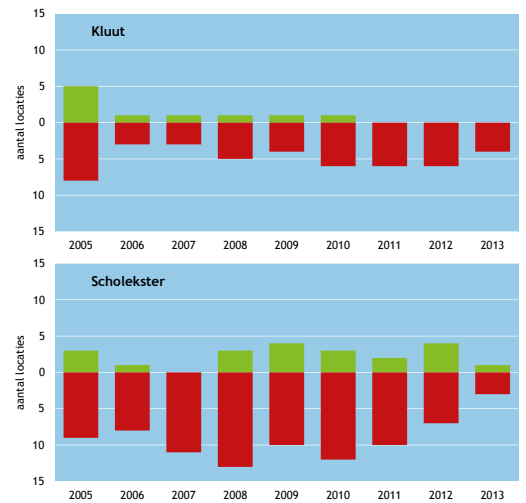

>> Aan de intercontinentale telling in januari 2014 deden ongeveer 1500 tellers mee, verdeeld over 30 landen, zoals hier in Guinee-Bissau. De telling viel samen met de midwintertelling, die in Nederland voor de 48ste maal op rij werd gehouden. Foto: Lars Maltha Rasmussen

Broedvogels Waddenzee brengen te weinig jongen groot voor instandhouding populatie

Het reproductiemeetnet in de Waddenzee laat zien dat veel soorten broedvogels momenteel weinig succesvol zijn in het grootbrengen van jongen. Van de tien nauw gevolgde soorten zijn er tenminste vijf waarvan de broedresultaten al jarenlang beneden de maat zijn. Voorbeelden zijn kluut en scholekster, soorten waarvan ook de broedvogelaantallen in de Waddenzee afnemen. Er zijn in de Waddenzee vrijwel geen gebieden te benoemen waar deze soorten nog succesvol zijn. Bij de scholekster zijn gegevens beschikbaar van speciale studies op Schiermonnikoog en Texel. Die laten zien dat het broed-

succes in de afgelopen 30 jaar met ongeveer driekwart is afgenomen. Als oorzaak wordt voor beide soorten een combinatie van factoren genoemd: verhoogd risico op wegspoelen van legsels, minder voedsel (aangetoond bij scholekster, bij kluut nog speculatief) en een verhoogd predatierisico (vooral op het vasteland). Bij de kluut lijkt de negatieve ontwikkeling vooral na 2000 ingezet te zijn en is deze dus van recentere datum dan bij de scholekster. Bron: Koffijberg & Smit 2013, WOt paper 25; van der Jeugd et al. 2014, Sovon-rapport 2014-18.

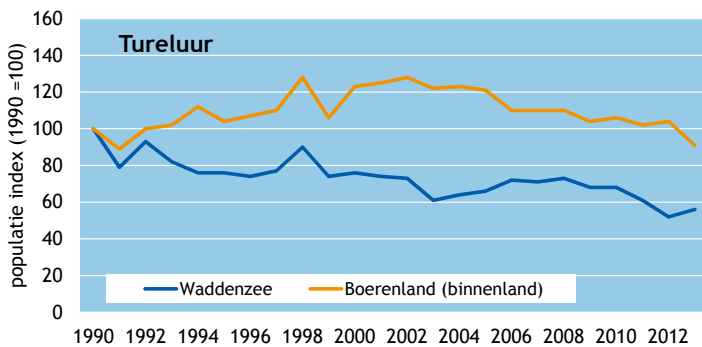
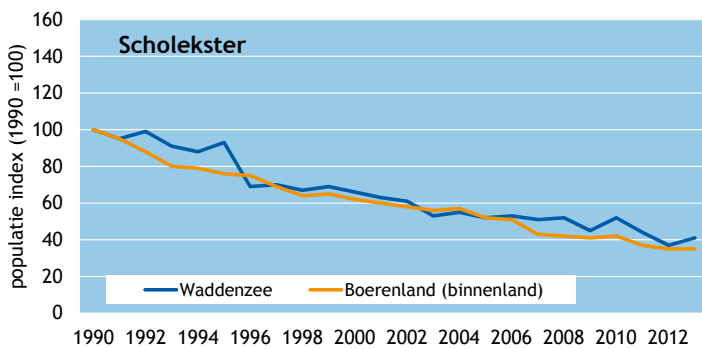
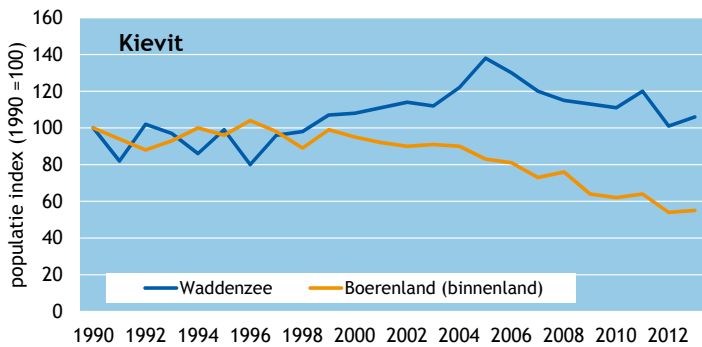

» Broedsucces Waddenzee: aantal locaties met meer (groen) of minder (rood) uitgevlogen jongen dan nodig voor de instandhouding van de populatie.

» Voor broedvogels in getijdegebieden is de kans op het wegspoelen van legsels door hoog water na harde aanlandige wind toegenomen, en die zal naar verwachting nog verder toenemen. Hoge vloed blijkt bij zeven van de tien onderzochte soorten een belangrijke rol te spelen bij mislukte broedsels, zo blijkt uit gegevens van het reproductiemeetnet in de Waddenzee. Voor broedende scholeksters op Schiermonnikoog werd aangetoond dat de huidige frequentie van hoge vloed nu reeds een belemmering is voor populatieherstel. Mede vanwege de problematiek rond overstromingsrisico's worden ook eventuele effecten van bodemdaling door gaswinningen bij Ameland en in het gebied rond Lauwersoog op kwelderbroedvogels op de voet gevolgd. Bron: van Kleunen et al. 2012, WOt-werkdocument 346; van de Pol et al. 2012, De Levende Natuur 113: 123-128. Ondergelopen kwelder Hollum, Ameland. Foto: Johan Krol

» De Nederlandse Waddenzee is tegenwoordig een belangrijk gebied voor ruiende bergeenden. Speciale tellingen leverden in de afgelopen jaren 50-70.000 bergeenden op. De grootste ruiconcentratie bevindt zich rond de Ballastplaat, ten noorden van Harlingen. Deze locatie is voor bergeenden ideaal vanuit oogpunt van rust (weinig pleziervaart) en voedsel (slijkarnalen). Bron: Kleefstra et al. 2011, Limosa 84: 145-154. Foto: Ruurd Jelle van der Leij

Weidevogels beter af in het Waddengebied?

Weidevogels behoren tot de prominente groep van in aantal afnemende boerenlandvogels. In het Waddengebied echter, contrasteren sommige trends met die van het boerenland in het binnenland. Tot pakweg 10 jaar geleden deed de kievit het op de kwelders en in de graslandpolders van de eilanden duidelijk beter dan in het binnenland (gemiddeld +1% per jaar sinds 1990), maar na 2006 neemt de soort ook in de Waddenzee af. Bij de tureluur was het precies andersom: in het binnenland stabiel, in de Waddenzee gemiddeld -2% per jaar sinds 1990. De scholekster vertoont in beide regio's een sterk negatieve trend.

Mogelijk heeft de kievit op de Wadden een tijdlang geprofiteerd van minder intensief agrarisch gebruik van graslanden of van een bepaald type kwelderbeheer. Bij de scholekster zullen overeenkomstige factoren (bijv. voedsel in de winter) waarschijnlijk de algehele afname sturen. De afname van de tureluur in de Waddenzee blijft beperkt tot de Eems-Dollard regio. Er is wel eens geopperd dat intensieve begrazing door nog laat aanwezige brandganzen resulteert in verminderde dekking voor broedende tureluurs. Het is dan echter opmerkelijk dat dit effect niet optreedt aan de Groningse of Friese kust, waar eveneens grote aantallen brandganzen pleisteren.

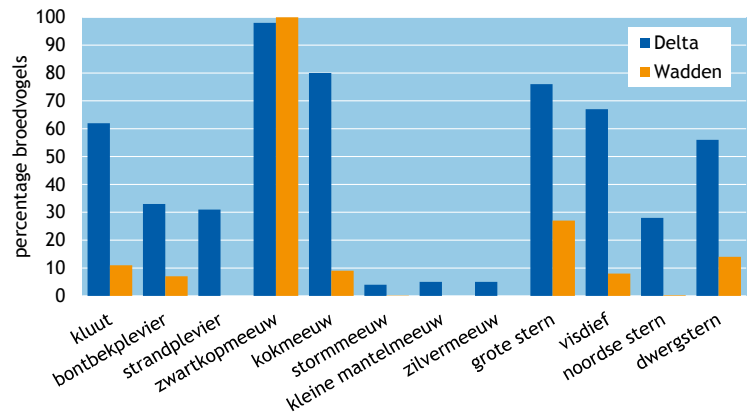
Scholeksters en kluten zijn sinds 1990 met gemiddeld resp. 6% en 4% per jaar afgenomen. Foto: Marc Guyt, Agami

Natuurontwikkeling belangrijk voor kustbroedvogels Deltagebied

In het Deltagebied broeden 6 van de 12 karakteristieke kustbroedvogels vooral in natuurontwikkelingsgebieden; bij kluut, zwartkopmeeuw, kokmeeuw, grote stern en visdief zelfs de helft of meer van de broedpopulatie. Het gaat om gebieden die speciaal in het kader van natuurontwikkeling werden aangelegd (bijv. 'Plan Tureluur') of gebieden waar grotere ingrepen plaatsvonden om de waarde voor kustbroedvogels te vergroten (bijv. opnieuw opspuiten Slijkplaat, Haringvliet). Heel anders is de situatie in de Waddenzee. Alleen van kluut, grote stern en dwergstern nestelt meer dan 10% in natuurontwikkelingsgebieden. Geen enkele soort komt boven de 30% uit. Belangrijk zijn vooral binnendijkse broedplaatsen langs de Groninger kust (Klutenplas, Ruidhorn) en op Texel, waaronder het onlangs ingerichte Utopia. Hier kwamen in 2014 zelfs meer dan 5000 paar grote sterns tot broeden, ruim tweederde van de broedpopulatie in de Waddenzee.

Op termijn kunnen de ontwikkelingen in dergelijke gebieden heel verschillend uitpakken. Vegetatiesuccessie en afgenomen voedselaanbod na het pionierstadium kunnen een nieuw ontstane broedplaats onaantrekkelijk maken. Een bekend voorbeeld is Polder Breebaart langs de Dollard,

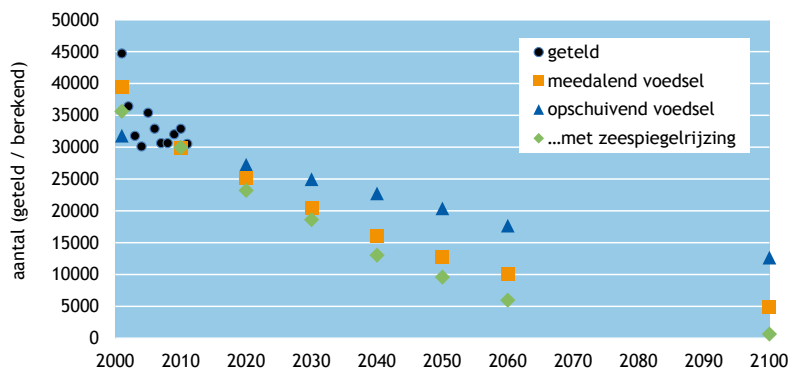

» Aandeel broedpopulatie in natuurontwikkelingsgebieden voor kustbroedvogels in Waddenzee en Deltagebied (situatie 2012). Gegevens Meetnet Broedvogels (Waddenzee) en Rijkswaterstaat (Deltagebied, Strucker et al. 2013, Rijkswaterstaat centrale informatievoorziening BM13.18).

met kort na de inrichting in 2003 meer dan 800 paar kluten (tegenwoordig 0-10). Veel broedplaatsen langs de Waddenkust kampen bovendien met een hoog predatierisico en zijn gebaat bij afrasteringen van schrikdraad om predatoren te weren. In de Oosterschelde daarentegen werd bij kluut, visdief en in iets mindere mate bij kokmeeuw tussen 1988 en 2011 een toename vastgesteld, die volledig plaatsvond binnen de grootschalige natuurontwikkelingsgebieden van 'Plan Tureluur' op Schouwen en Tholen.

Scholekster Oosterschelde lijdt onder zandhonger wadplaten

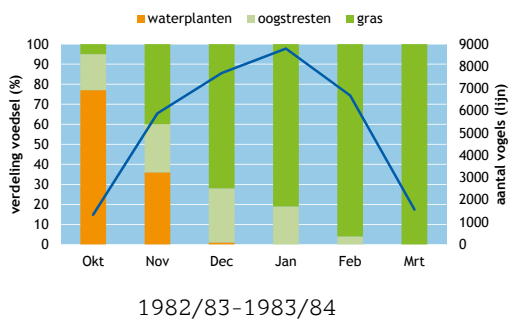
Scholeksters staan op meerdere fronten onder druk. Voor de Oosterschelde wordt voorspeld dat het aantal in 2060 met ongeveer de helft zal zijn afgenomen ten opzichte van 2010. Dit louter op grond van lokale gebiedsveranderingen. Wordt ook rekening gehouden met zeespiegelrijzing, dan is de afname nog groter. Scholeksters hebben in de Oosterschelde te kampen met een afname van geschikte voedselgebieden. Door de Oosterscheldekering is de getijbeweging afgenomen, eroderen de bestaande zandplaten en schorren ("zandhonger") en ontstaan geen nieuwe voedselgebieden.

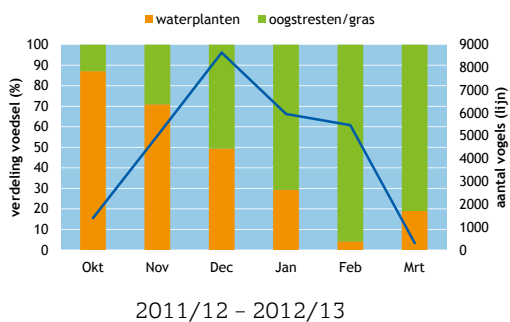
» Voorspelling van het aantal overwinterende scholeksters in de Oosterschelde. Op grond van het beschikbare voedsel en de droogvalduur van de zandplaten wordt in beeld gebracht hoe de aantallen veranderen ten opzichte van het referentiejaar 2010 bij verschillende scenario's. Daadwerkelijke tellingen tussen 2000 en 2010 zijn apart aangegeven. Bron: Rappoldt & Ens 2013, EcoCurves rapport 18.

>> Kleine zwanen.
Foto: Harvey van Diek

1982/83-1983/84

2011/12 - 2012/13

>> Voorkomen kleine zwaan, verdeeld over waterplanten en boerenland, voor de periode 1982-84 ("Kleine Zwanenproject", Wildfowl supplement 1: 228-237) en 2011-13 (Meetnet Watervogels). Voor de laatste periode was geen onderscheid mogelijk tussen oogstresten en gras.

Schoon water brengt kleine zwanen terug op waterplanten

Kleine zwanen profiteerden sinds 1990 van verbetering van de waterkwaliteit in het IJsselmeergebied en de Randmeren. Na het verdwijnen van de waterplanten rond 1970 stapten de zwanen massaal over op boerenland, om zich eerst te goed te doen aan oogstresten en later in de winter vooral gras. Het foerageren op waterplanten, in dit geval de wortelknolletjes van fonteinkruid, kwam opnieuw in zwang na afsluiting van het Lauwersmeer. Ze deden dat vooral direct na aankomst in het najaar. Dit is goed af te lezen uit gegevens van 1982/83 en 1983/84. Met de afgenomen eutrofiëring en verbetering van de waterkwaliteit, gevolgd door het opnieuw verschijnen van waterplanten, keren de zwanen nu steeds meer terug naar hun oude gewoonte, zo laten de maandelijkse watervogeltellingen zien. Tot in januari foerageert een belangrijk deel op kranswieren op de Randmeren en langs de randen van het IJsselmeer. Het Lauwersmeer

daarentegen, trekt nog maar weinig zwanen aan. De overstap naar boerenland vindt gemiddeld later in het seizoen plaats. Het belang van maïsstoppel is daarbij sterk toegenomen, en er wordt minder gefoerageerd op resten van suikerbieten en aardappels. Naast de voedselkeuze is ook het aantalsverloop in de winter sterk veranderd. Rond 1983 namen de aantallen in het najaar gaandeweg toe tot een piek in januari, met daarna een langzame afname. Dertig jaar later verschijnen de grotere concentraties later in het najaar, maar pieken ze een maand eerder (december) en vertrekken ze midden in de winter al richting Duitsland. In de vorstloze winters vóór 2008 was de afname in de tweede helft van de winter nog sterker. In combinatie met lagere aantallen (omdat de totale populatie afneemt), zorgt dit kortere verblijf voor een afname van de seizoensgemiddelden met zo'n 6% per jaar, gerekend over de laatste tien winters. De afname is een gevolg van verminderd broedsucces, waarvan de preciese oorzaken nog niet helemaal zijn opgehelderd.

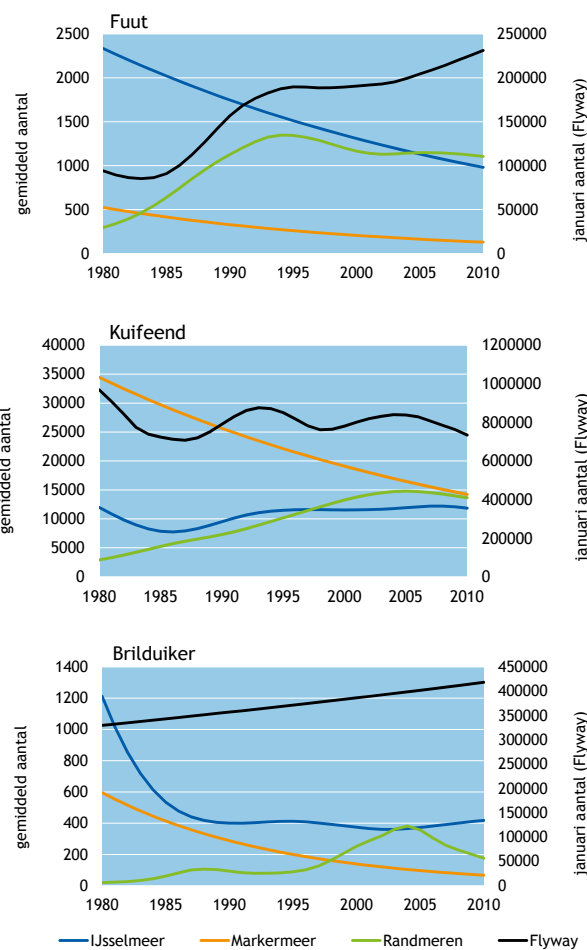

>> De ondieptes aan de randen van het IJsselmeergebied en eilanden als De Kreupel hebben een belangrijke functie als slaappleaats voor een aantal vogelsoorten. Uit tellingen van het Meetnet Slaappleaatsen blijkt dat doorgaans 40-60% van de reuzensterms in Nederland op slaappleaatsen in het IJsselmeer bivakkeert. Het gaat met name om de Steile Bank en het Gaastwad, beide aan de Friese IJsselmeerkust. Op 29 augustus 2014 werden hier 49 reuzensterms geteld.

Foto: Trinus Haitjema

Minder voedsel voor watervogels Ijsselmeergebied

Veel watervogels in het Ijsselmeergebied laten negatieve trends zien. Deze afnames begonnen vooral rond 1996 en waren op het Markermeer sterker dan op het Ijsselmeer. Een vergelijking met internationale trends en uitgebreid onderzoek door Deltares en Rijkswaterstaat laten zien dat de afnemende aantallen een optelsom zijn van verschillende veranderingen. Bij een aantal watervogels (o.a. brilduiker) vond een noordwaartse verschuiving van het winterareaal plaats; bij andere soorten nam de internationale populatie af (o.a. topper). Bovendien ging er een aanzuigende werking uit van de voor watervogels veel aantrekkelijker geworden Randmeren (o.a. kuifeend, tafeleend). De grootste drijfveer voor de aantalsveranderingen zijn echter veranderingen in Ijsselmeer en Markermeer zelf. De afname van voedingsstoffen, door het succesvol tegengaan van eutrofiëring, leidde o.a. tot veranderingen in de samenstelling van fytoplankton en uiteindelijk tot een verminderde kwaliteit van driehoeksmosselen, de belangrijkste prooi voor duikeenden. Voor viseters spelen de ontwikkelingen in het doorzicht en de spieringstand een rol. Bron: Noordhuis *et al.* 2014, Wetenschappelijk eindadvies ANT-Ijsselmeer.

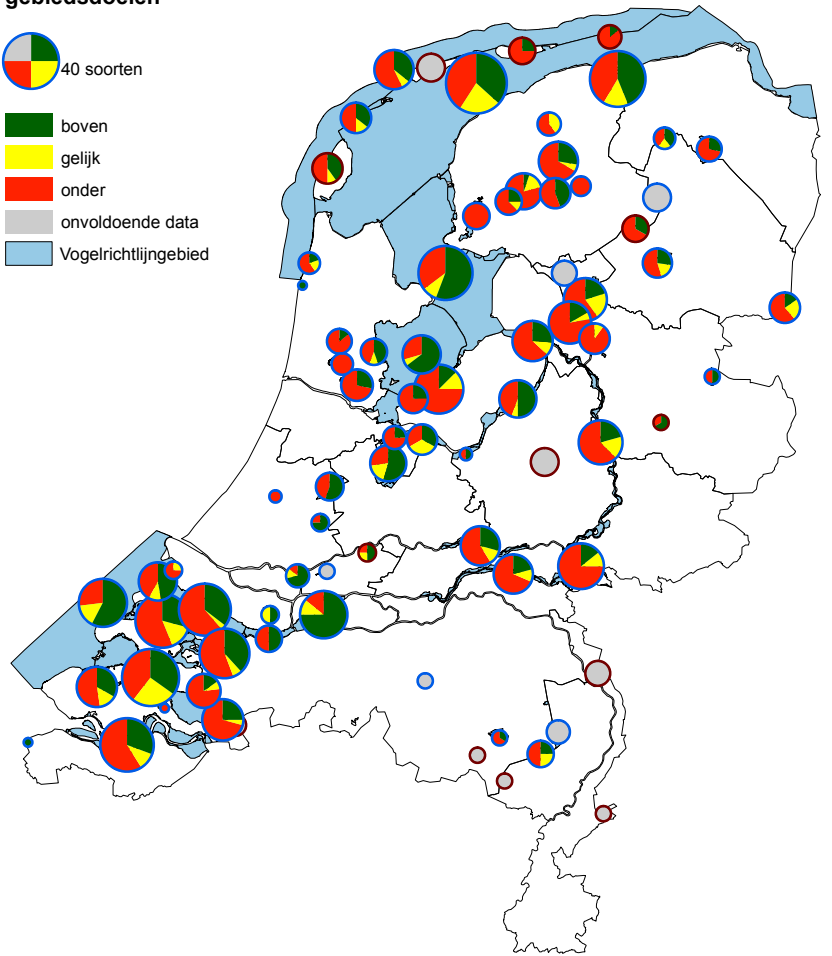
>> Trends van drie soorten watervogels op Ijsselmeer, Markermeer en Randmeren (seizoensgemiddelde, linker as), vergeleken met de internationale Flywaytrend (rechter as). Bron: van Roomen *et al.* 2012, Sovon-rapport 2012-22.

>> Veel binnenlandse wetlands lijden onder verdroging door het vaak intensieve agrarische gebruik in de omgeving. Plaatselijk hebben de terreinbeheerders echter kans gezien percelen op grotere schaal aan te kopen, nieuw in te richten en van een eigen waterhuishouding te voorzien. Polder Ten Cate in Drenthe is zo'n gebied, bekend vanwege het enige broedpaar wilde zwanen in Nederland. Het vernatte gebied trekt ook andere bedreigde soorten aan, zoals watersnippen (van 2-4 naar bijna 20 paren) en moerasvogels als rietzanger en blauwborst. Bron: A.J. van Dijk. Foto: Hans Germeaad, Agami

Veel Natura 2000-gebieden halen hun instandhoudingsdoelstellingen niet

Een belangrijk deel van de Nederlandse wetlands is aangewezen als Natura 2000-gebied. In veel van de 86 gebieden die een doelstelling voor vogels hebben, zijn de vastgestelde aantallen duidelijk lager dan de aantallen die als instandhoudingsdoelstelling zijn geformuleerd, ter indicatie van het beschikbare leefgebied. Deze gebieden vinden we verspreid over het hele land, met enkele concentraties. Het gaat dan bijvoorbeeld om de duinen van de Waddeneilanden, binnenlandse wetlands (o.a. Friese Meren, Zuidlaardermeergebied, de Wieden), de uiterwaarden van de Grote Rivieren (recent overigens samengevoegd tot één Natura 2000-gebied), de noordelijke Randmeren, delen van het Deltagebied (o.a. Haringvliet, Zoommeer, Westerschelde & Saeftinghe, Markiezaat) en bekende natuurgebieden als Oostvaardersplassen en Lepelaarplassen. Positieve uitzonderingen (>50% soorten boven instandhoudingsdoelstelling) zijn onder andere de Veluwerandmeren, de oostelijke Vechtplassen, Nieuwkoopse Plassen & De Haeck, Boezems Kinderdijk, Biesbosch en Voordelta.

gebiedsdoelen

>> Vergelijking van instandhoudingsdoelstellingen met vastgestelde vogel-aantallen in de afgelopen vijf seizoenen (gemiddelde, broedvogels, watervogels, slaapplaatsen). Per Natura 2000-gebied is het procentuele aantal soorten weergegeven dat in aantallen voorkomt boven, gelijk aan (met marge van 10%) en onder de doelstellingen. Voor enkele gebieden waren onvoldoende gegevens beschikbaar (grijs). De grootte van iedere taart is overeenkomstig het aantal soorten (voorbeeld in legenda geeft stipgrootte bij 40 soorten). Wetlands zijn weergegeven met een blauwe rand. De kaart heeft enkel een signalerende functie en is geen juridische interpretatie.

>> Voortvloeiend uit Artikel 12 van de Vogelrichtlijn hebben alle lidstaten van de Europese Unie in het afgelopen jaar een rapportage opgesteld over de nationale status van vogels in de periode 2008-2012 en de status van vogels in de afzonderlijke Natura 2000-gebieden. Sovon maakte daarvoor gegevens beschikbaar van de broedvogel- en watervogeltellingen (incl. slaapplaatsen), zoals uitgevoerd in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring.

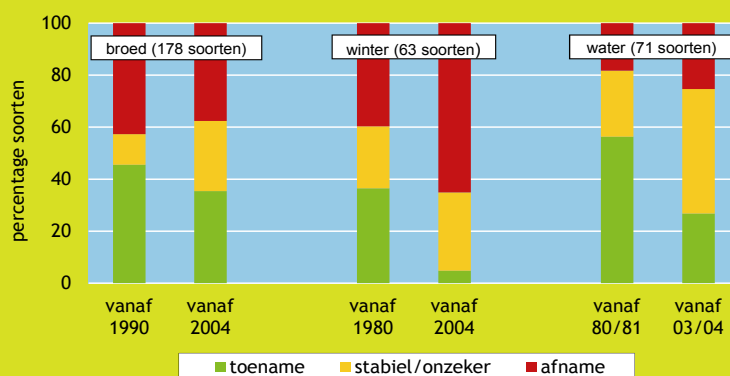

>> De gierzwaluw is misschien wel de ultieme stadsvogel, afhankelijk als hij is van nestplaatsen in gebouwen. Monitoring van gierzwaluwen is lastig, maar dankzij het Meetnet Urbane Soorten hebben we sinds 2007 een vinger aan de pols van de landelijke aantalsontwikkeling. Die lijkt wat afnemend. Foto: Ran Schols

De stand van de vogels

De meetnetten van Sovon en CBS geven voor bijna alle Nederlandse vogels goed inzicht in de aantalsontwikkeling in de afgelopen decennia. De vogelbevolking blijkt voortdurend in beweging; op de lange termijn is de stand van maar weinig soorten stabiel. Bij de broedvogels houden toe- en afnames elkaar in evenwicht. Dat is de afgelopen tien jaar ook bij de overwinterende watervogels het geval, terwijl op de langere termijn de toenames bij deze soortgroep de overhand hebben. Bij de wintervogels, we bedoelen dan de overwinteraars buiten de waterrijke gebieden, slaat de balans de laatste tien jaar sterk door naar verlies. Sinds 2004 namen maar drie soorten toe, terwijl er 41 afnamen. Oorzaken hiervan zijn veelal onduidelijk. Misschien blijft een steeds groter deel ten noordoosten van ons land overwinteren, en wellicht spelen ook voedselproblemen bij ons een rol (zaadeters). Standvogels leden verliezen omdat ze na een hele reeks zachte winters weer eens werden geconfronteerd met 'normalere' omstandigheden in de winters van 2009/10 tot en met 2012/13.

>> Samenvatting van korte- en lange-termijntrends voor broedvogels (BMP en kolonievogels), wintervogels (PTT) en watervogels (watervogeltellingen).

>> Sovon volgt de aantallen van alle in het wild voorkomende vogels. Daartoe behoren ook exoten als de rosse stekelstaart, een Noord-Amerikaanse eend die via watervogelcollecties in Europa is beland. Rosse stekelstaarten kunnen kruisen met de nauw verwante, in Zuidwest-Europa broedende witkopenend, die (mede daardoor) op wereldschaal met uitsterven wordt bedreigd. In Nederland lijken rosse stekelstaarten, na een snelle toename rond de eeuwwisseling, recent op hun retour. Eind februari 2014 zijn alle gebieden onderzocht waar de soort recentelijk is waargenomen. Het resultaat: 53 exemplaren, met concentraties in de Loenderveense Plas (NH), het Markiezaat en de Lepelaarplassen (FI).
Foto: Menno Hornman

Overzicht van de populatie-ontwikkelingen per soort zoals vastgesteld met de vogelmeetnetten van Sovon en CBS. Trends van wintervogels komen uit het Punt Transect Tellingen project (PTT), van doortrekkende en overwinterende watervogels uit het Meetnet Watervogels, van broedvogels uit het Meetnet Broedvogels. De trends zijn uitgesplitst naar twee tijdsperiodes: de eerste vanaf het begin van de tellingen, de tweede betreft de laatste 10 jaar. Voor meer informatie zie: www.sovon.nl/soorten.

De kolom 'Toekomstperspectief' bij de broedvogels geeft een interpretatie van de trends en aanvullende informatie over de 'gezondheidstoestand' van de populatie. Met rood zijn de soorten weergegeven die op de vigerende Rode Lijst 2004 staan, met oranje de soorten die daar in de toekomst waarschijnlijk op komen of anderszins in de gevaarzone dreigen te komen en met groen de soorten met 'gezonde' populaties. Voor een nadere onderbouwing en achtergronden van deze kolom zie www.vogelbescherming.nl/vogelbalansfactsheet.pdf.

WINTERVOGELS	1980-2013	2004-2013	WATERVOGELS	1980/81-2012/13	2003/2004-2012/13
blauwe kiekendief	↓	⇒	aalscholver	↑	⇒
bonte kraai	↓	○	bergeend	↑	↓
boomklever	↑	↑	blauwe reiger	⇒	↓
boomkruiper	↑	↓	bontbekplevier	↑	↑
buizerd	↑	↓	bonte strandloper	↑	⇒
ekster	↓	⇒	brandgans	↑	↑
fazant	↓	↓	brilduiker	⇒	↓
frater	↓	○	dodaars	↑	○
gaai	↑	↓	drieteenstrandloper	↑	↑
geelgors	↑	↓	dwerggans	↑	○
glanskop	⇒	⇒	eider	⇒	⇒
goudhaantje	↓	↓	fuut	↑	↓
goudvink	↑	↓	geoorde guut	↑	⇒
graspieper	⇒	↓	goudplevier	↑	⇒
groene specht	↑	↓	grauwe gans	↑	↑
groenling	↑	⇒	groenpootruiter	↑	⇒
grote bonte specht	↑	⇒	grote canadese gans	↓	↑
grote gele kwikstaart	↑	↓	grote mantelmeeuw	↓	○
grote lijster	↓	↓	grote zaagbek	⇒	○
havik	↑	↓	grote zilverreiger	↑	↑
heggenmus	⇒	↓	grutto	⇒	↓
holenduif	↑	↓	kanoet	↑	↑
houdduif	⇒	↓	kemphaan	↓	↓
huismus	↓	↓	kievit	⇒	↓
ijsvogel	↑	↓	kleine rietgans	⇒	↓
kauw	⇒	⇒	kleine zilverreiger	↑	○
keep	↓	↓	kleine zwaan	↑	↓
klapekster	↑	⇒	kluut	⇒	⇒
kneu	↓	○	knobbelzwaan	↑	⇒
koolmees	↓	↓	kokmeeuw	⇒	⇒
koperwiek	↓	↓	kolgans	↑	↑
kramsvogel	↓	↓	kraanvogel	↑	↑
kruisbek	↑	↓	krakeend	↑	↑
kuifmees	↓	↓	krombekstrandloper	⇒	↑
matkop	↓	↓	krooneend	↑	↑
merel	↑	↓	kuifduiker	↑	○
patrijs	↓	↓	kuifeend	⇒	⇒
pimpelmees	⇒	⇒	lepelaar	↑	↑
putter	↑	↑	meerkoet	⇒	⇒
raaf	↑	○	middelste zaagbek	↑	⇒
rietgors	⇒	↓	nijlgans	↑	○
ringmus	↓	↓	nonnetje	⇒	○
roek	↓	↓	pijlstaart	⇒	○
roodborst	↑	↓	reuzenstern	↑	⇒
ruigpootbuizerd	↓	↑	rosse grutto	↑	○
sijs	↓	⇒	rosse stekelstaart	↑	⇒
smelleken	↓	↓	rotgans	↑	⇒
sneeuwgorst	○	↓	scholekster	↓	↓
sperwer	↓	↓	slechtvalk	↑	↑
spreeuw	⇒	↓	slobeend	⇒	⇒
staartmees	↑	↓	smient	↑	↓
torenvalk	↑	↓	steenloper	↓	⇒
turkse tortel	⇒	↓	stormmeeuw	↑	↓
veldleeuwerik	↓	↓	strandplevier	↑	↓
vink	↑	⇒	tafeleend	↓	↓
vuurgoudhaan	⇒	○	taigarietgans	↓	↓
waterpieper	↑	↓	toendrarietgans	↑	○
winterkoning	↑	↓	topper	⇒	○
witte kwikstaart	⇒	↓	tureluur	↓	↓
zanglijster	⇒	↓	visarend	↑	↑
zwarte kraai	⇒	⇒	waterhoen	↓	↓
zwarte mees	↓	↓	wilde eend	↓	↓
zwarte specht	⇒	↓	wilde zwaan	↑	↑
			wintertaling	⇒	↑
			wulp	↑	⇒
			zeearend	↑	↑
			zilvermeeuw	↓	↓
			zilverplevier	↑	⇒
			zwarte ruiters	↓	↓
			zwarte stern	↓	↓
			zwarte zee-eend	○	○

↑ toename
⇒ stabiel
↓ afname
○ onzeker

BROEDVOGELS	1990-2013	2004-2013	Toekomstperspectief		1990-2013	2004-2013	Toekomstperspectief
aalscholver	↑	→	⊕	krakeend	↑	↑	⊕
appelvink	↑	↓	⊕	kramsvogel	↑	↑	⊕
baardman	↓	↓	⊕	krooneend	↑	↓	⊕
bergeend	↑	↑	⊕	kruisbek	→	↓	⊕
blauwborst	↑	↑	⊕	kuifeend	↑	↑	⊕
blauwe kiekendief	↓	↓	⊕	kuifleeuwerik	↓	↓	⊕
blauwe reiger	↓	↓	⊕	kuifmees	↓	↓	⊕
boerenzwaluw	↑	↓	⊕	kwak	↑	→	⊕
bontbekplevier	→	↓	⊕	kwartel	↑	↑	⊕
bonte vliegenvanger	↑	↑	⊕	kwartelkoning	↑	→	⊕
boomklever	↑	↑	⊕	lepelaar	↑	↑	⊕
boomkruiper	↑	↑	⊕	matkop	↓	↓	⊕
boomleeuwerik	↑	↑	⊕	meerkoet	↓	↓	⊕
boompieper	↑	↑	⊕	merel	↑	↑	⊕
boomvalk	↓	→	⊕	middelste bonte specht	↑	↑	⊕
bosrietzanger	→	↑	⊕	middelste zaagbek	↑	↑	⊕
bosuil	↓	↓	⊕	nachtegaal	→	→	⊕
braamsluiper	↓	→	⊕	nachtzwaluw	↑	↑	⊕
brandgans	↑	↑	⊕	nijlgans	↑	↑	⊕
brilduiker	→	○	⊕	noordse stern	↓	↓	⊕
bruine kiekendief	↓	○	⊕	oeverloper	↑	○	⊕
buidelmees	↓	○	⊕	oeverzwaluw	↑	↓	⊕
buizerd	↑	↑	⊕	ooievaar	↓	↑	⊕
grote canadese gans	↑	↑	⊕	ortolaan	↓	○	⊕
cetti's zanger	↑	↑	⊕	paapie	↓	→	⊕
dodaars	↑	↓	⊕	patrijs	↓	↑	⊕
draaihals	↓	○	⊕	pimpelmees	↓	↑	⊕
duinpieper	↓	○	⊕	porseleinhoen	↓	○	⊕
dwergstern	↑	○	⊕	purperreiger	↑	↑	⊕
eider	↓	↓	⊕	putter	↑	↑	⊕
ekster	↓	→	⊕	raaf	↑	→	⊕
europese kanarie	↓	↓	⊕	ransuil	↓	↑	⊕
fazant	↓	↓	⊕	rietgors	↓	↑	⊕
fitis	↓	↑	⊕	rietzanger	↓	↑	⊕
fluitier	↓	↓	⊕	ringmus	↓	↓	⊕
fuut	↓	↓	⊕	roek	→	↓	⊕
gaai	→	→	⊕	roerdomp	↑	→	⊕
geelgors	↑	↑	⊕	roodborst	→	→	⊕
gekraagde roodstaart	→	↑	⊕	roodborsttapuit	↑	↑	⊕
gele kwikstaart	→	↑	⊕	roodhalsfuut	↑	○	⊕
geoorde fuut	↑	→	⊕	rosse stekelstaart	↑	○	⊕
glanskop	→	↓	⊕	scholekster	↓	↓	⊕
goudhaan	↑	↓	⊕	sijs	↓	↑	⊕
goudvink	↑	↑	⊕	slechtvalk	↓	↑	⊕
grasmus	↑	↑	⊕	slobeend	↓	↓	⊕
graspieper	↓	↓	⊕	smient	↑	○	⊕
grouwe gans	↑	↑	⊕	snor	↓	↑	⊕
grouwe gors	↑	○	⊕	sperwer	↓	↑	⊕
grouwe kiekendief	↑	→	⊕	spotvogel	↓	↑	⊕
grouwe klauwier	↑	↑	⊕	spreeuw	↓	↓	⊕
grouwe vliegenvanger	↓	→	⊕	sprinkhaanzanger	↑	↑	⊕
groene specht	↑	↑	⊕	staartmees	↓	↑	⊕
groenling	↑	↑	⊕	steenuil	↓	→	⊕
grote bonte specht	↑	↓	⊕	steltkluut	→	↑	⊕
grote gele kwikstaart	→	↓	⊕	stormmeeuw	↑	○	⊕
grote karekiet	↓	↓	⊕	strandplevier	↓	↓	⊕
grote lijster	↓	↓	⊕	tafeleend	↓	→	⊕
grote mantelmeeuw	↑	↑	⊕	tapuit	↓	↓	⊕
grote stern	↑	○	⊕	tjiftjaf	↓	↑	⊕
grote zilverreiger	↑	↑	⊕	torenvalk	↓	↓	⊕
grutto	↓	↓	⊕	tuinfluitier	↓	→	⊕
havik	↑	→	⊕	tureluur	→	↓	⊕
heggemus	↓	↓	⊕	turkse tortel	→	↓	⊕
holenduif	↓	→	⊕	veldleeuwerik	↓	↓	⊕
houtduif	↓	↑	⊕	velduil	↓	○	⊕
huiskraai	↑	○	⊕	vink	↑	→	⊕
huismus	↓	→	⊕	visdief	↓	↓	⊕
huiszwaluw	↑	↓	⊕	vuurgoudhaan	→	↓	⊕
ijsvogel	↑	↓	⊕	waterhoen	↓	↓	⊕
kauw	→	↑	⊕	waterral	↑	↓	⊕
kemphaan	↓	○	⊕	watersnip	↓	↓	⊕
kerkuil	↑	↓	⊕	wielewaal	↓	→	⊕
kievit	↓	○	⊕	wilde eend	↓	↓	⊕
klapekster	↓	○	⊕	winterkoning	→	↓	⊕
kleine barmsijs	↓	○	⊕	wintertaling	↓	↓	⊕
kleine bonte specht	↑	↑	⊕	witte kwikstaart	↓	→	⊕
kleine karekiet	↑	↑	⊕	woudaap	↑	○	⊕
kleine mantelmeeuw	↑	↑	⊕	wulp	↓	↓	⊕
kleine plevier	↑	↑	⊕	zanglijster	↑	↓	⊕
kleine zilverreiger	↑	↓	⊕	zilvermeeuw	↓	↓	⊕
kluut	↓	○	⊕	zomertaling	↓	↓	⊕
kneu	↓	↓	⊕	zomertortel	↓	↓	⊕
knobbelzwaan	↑	↓	⊕	zwarte kraai	↓	↓	⊕
koekoek	↓	→	⊕	zwarte mees	↓	↓	⊕
kokmeeuw	↓	→	⊕	zwarte roodstaart	→	→	⊕
kolgans	↑	↑	⊕	zwarte specht	↓	↓	⊕
koolmees	↑	↓	⊕	zwarte stern	→	→	⊕
korhoen	↓	↓	⊕	zwartkop	↑	↑	⊕
kraanvogel	↑	↑	⊕	zwartkopmeeuw	↑	↑	⊕

Bij de broedvogels zijn trendgegevens van wespendief en houtsnip onvoldoende betrouwbaar.

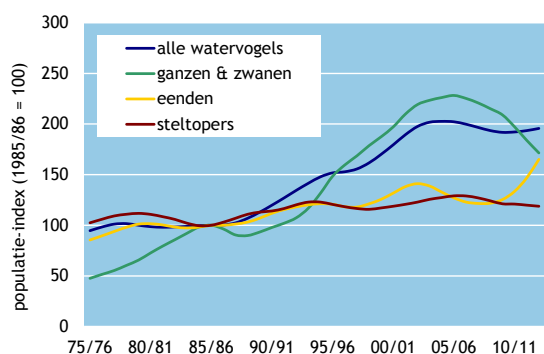
Voor gierzwaluw lopen tellingen pas sinds 2007.

Toekomstperspectief

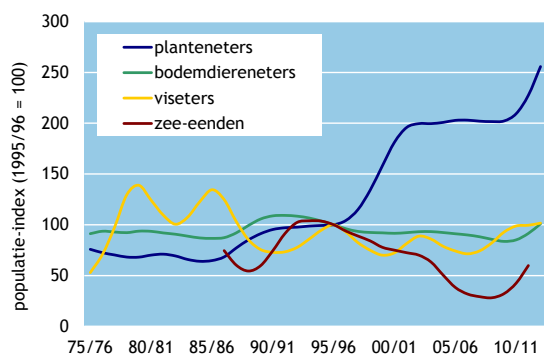
- ⊕ gezonde populatie
- populatie mogelijk in de gevarenzone
- ⊗ populatie op de Rode Lijst

>> Matkop
Foto: Michel Geven

>> Trends van doortrekkende en overwinterende watervogels, zoals vastgesteld met het Meetnet Watervogels en gebaseerd op tellingen door het hele jaar. Weergegeven is de gemiddelde trend per soortgroep.

>> Trends van eenden per voedselgroep.

>> In Nederland zijn 22 Natura 2000-gebieden aangewezen vanwege hun belang als slaapplek voor grutto's. Deelnemers aan het Meetnet Slaapplekken tellen alle ruim 300 bekende gruttoslaapplekken. De grootste slaapplek bevindt zich uitgerekend buiten een Natura 2000-gebied. Het Landje van Geijssel (NH) is vermaard, maar eigenlijk 'zomaar' een stuk grasland dat elk jaar plas-dras wordt gezet. Dat levert regelmatig meer dan 1000 slapende grutto's op, in maart 2013 zelfs 6100.

Foto: Freek Mayenburg

Nieuwe vogelatlas op stoom

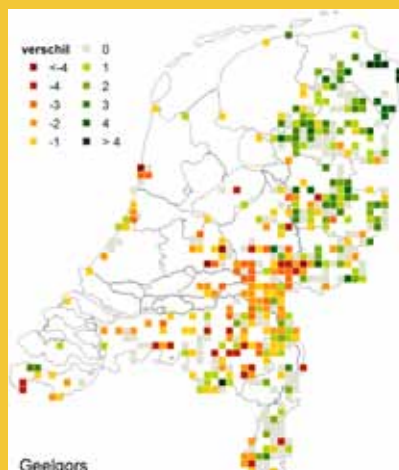
Tussen 2012 en 2015 worden alle Nederlandse vogels landdekkend in kaart gebracht. Voor de broedvogels gebeurde dat 15 jaar geleden voor het laatst, voor de wintervogels dateert de vorige atlas van alweer 30 jaar geleden. Voor de matkop is de tussenstand dramatisch. De winteraantallen zijn bijna overal fors afgenomen, het sterkst op de zandgronden van Midden- en Zuid-Nederland. Voor de geelgors geven de veranderingen in de winter-

Graadmeters voor vogelveranderingen

Sinds midden jaren tachtig is het totaal aantal watervogels in Nederland ongeveer verdubbeld, maar vanaf de eeuwwisseling lijkt het te stabiliseren. De recente afname van ganzen en zwanen wordt vooral veroorzaakt door kleine rietgans en kleine zwaan. De totale aantallen steltlopers bleven min of meer gelijk. Binnen deze groep bestaan grote verschillen, van sterke dalers (scholekster) tot stijgers (drieteenstrandloper). Onder de eenden nemen de planteneters gemiddeld genomen toe, met wilde eend als belangrijke uitzondering. De duikeenden laten sinds de jaren negentig een afname zien, waarbij zowel klimaat-effecten als voedselomstandigheden meespelen. Verreweg het slechtst gaat het met de zee-eenden.

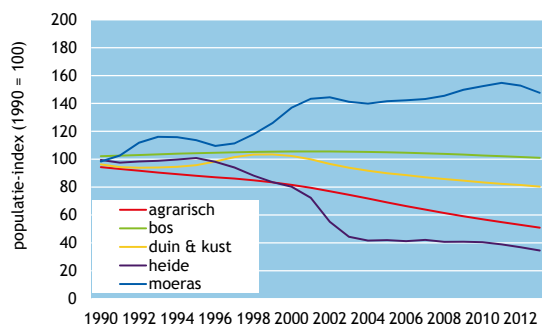
verspreiding een sterk gedifferentieerd beeld. In Groningen, Drenthe en Overijssel overheersen toenames, in Gelderland en Noord-Brabant afnames.

Zie www.vogelatlas.nl voor meer voorlopige resultaten en atlasblokken waarvoor we in het laatste atlasjaar nog tellers zoeken.

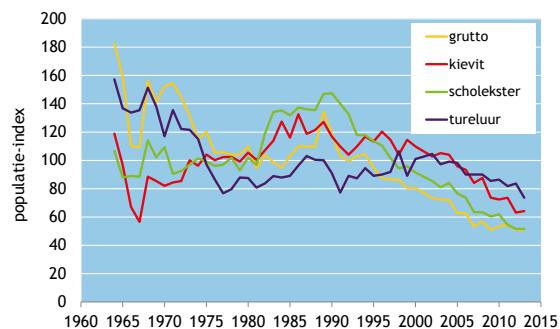

>> Veranderingen in winterspreiding sinds begin jaren tachtig (voorlopige gegevens). Weergegeven zijn veranderingen in aantalsklassen per atlasblok. Groen zijn toenames, rood afnames. Hoe donkerder de kleur, hoe groter de aantalsverandering.

De gemiddelde trend van alle Nederlandse broedvogels is sinds 1990 licht toegenomen. Er bestaan echter grote trendverschillen tussen soorten die karakteristiek zijn voor bepaalde habitats. Met specialisten van moeras gaat het gemiddeld goed, met krooneend en grote zilverreiger als uitschieters. Bij de bosvogels zijn de toenemende soorten, zoals appelvink en grote bonte specht, redelijk in balans met de afnemende soorten, zoals zwarte mees en zwarte specht. Minder goed gaat het met de duin- en kustvogels, vooral sinds de eeuwwisseling. Ronduit slecht vergaat het de specialisten van heide en boerenland. De aantallen wintertalingen in natte heidegebieden zijn sinds 1990 meer dan gehalveerd, van de wulp resteert op de heide nauwelijks meer dan 10%.

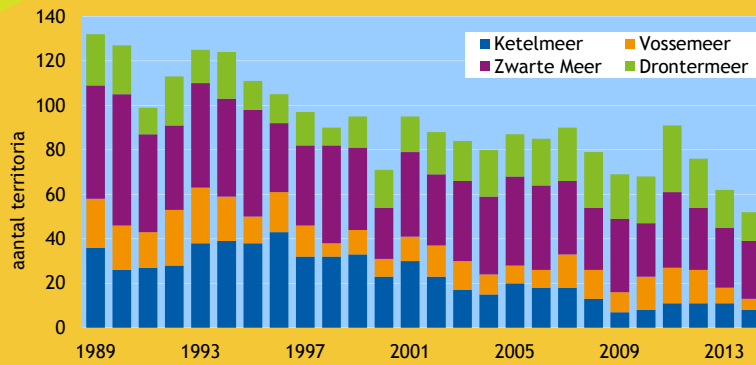

>> Trends van karakteristieke broedvogels van agrarisch gebied, duin en kust, moeras, bos en heide, zoals vastgesteld met het Meetnet Broedvogels.

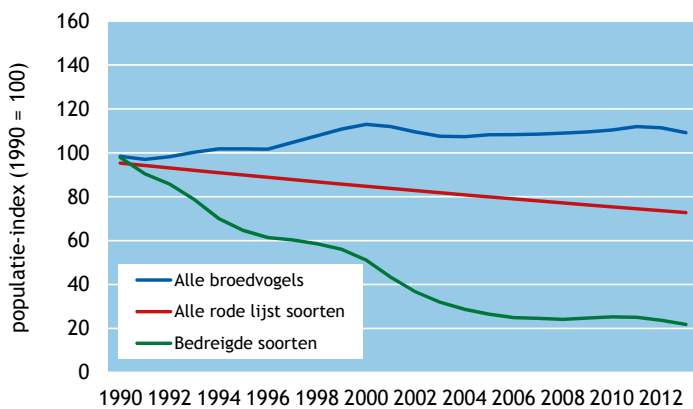

>> Trends van de vier 'klassieke' weidevogels sinds de jaren zestig. In de afgelopen tien jaar namen Kievit en scholekster het snelst af (gemiddeld 5% per jaar), gevolgd door grutto en tureluur (3%). De tureluur liet van 2012 op 2013 een afname van bijna 12% zien.

>> De purperreiger is één van de moerasvogels die de wind mee heeft. Met 750-775 broedparen in 2013 is hij zo goed als hersteld van de diepe inzinking rond 1990. Voorlopige cijfers wijzen op een verdere toename met ongeveer 10% in 2014. Foto: Hans Gebuis

>> Trend van de grote karekiet in de Noordelijke Randmeren, het belangrijkste bolwerk in Nederland. De langdurige afname werd in 2011 kortstondig onderbroken, maar zette daarna krachtig door naar een nieuw dieptepunt in 2014. In Ketelmeer en Zwarte Meer is de oppervlakte en kwaliteit van oud waterriet afgenomen, als gevolg van uitblijvend maaibeheer. Tegelijkertijd wordt de ontwikkeling van nieuw waterriet verhindert door ophoping van organisch materiaal. De aanstaande uitvoering van een omvangrijk LIFE-herstelproject door Natuurmonumenten moet de situatie in het Zwarte Meer verbeteren. In Vossemeer en Drontermeer is het beheer recent al verbeterd, maar uitgerekend hier nam de grote karekiet het sterkst af. Er lijkt dus meer aan de hand dan alleen lokaal terreinbeheer.

>> Samenvatting van trends van Rode Lijst-soorten (broedvogels) afgezet tegen alle Nederlandse broedvogels. Weergegeven is de gemiddelde trend per soortgroep.

Vogels van de Rode Lijst

Dat het niet goed gaat met broedvogels van de Rode Lijst, is logisch: anders stonden ze daar ook niet op. Maar sinds de publicatie van de laatste Rode Lijst in 2004, gebaseerd op cijfers van rond de eeuwwisseling, werd de situatie gemiddeld alleen nog maar slechter. Korhoen en kuifleeuwrik staan op het punt te verdwijnen. Grauwe gors, zomertortel, patrijs en ransuil namen het afgelopen decennium met meer dan 10% per jaar af. Maar het is niet alleen maar kommer en kwel onder de Rode Lijst soorten. De landelijke stand van de huiszwaluw bereikte een dieptepunt in 2002/03, toen minder dan een kwart van de aantallen van eind jaren zestig over was. Sindsdien heeft een (zeer) bescheiden herstel ingezet. De

>> Ten opzichte van 1990 resteert nog maar een kwart van het aantal patrijzen. De afname lijkt recent zelfs nog te versnellen. In 2013, het 'Jaar van de Patrijs', zijn 425 gebieden extra onder de loep genomen door onze waarnemers. In natuurterreinen blijkt het aantal patrijsjongen per familie gemiddeld dubbel zo groot als in boerenland. De aanwezigheid van fauna-rienden en vooral kruidrijke vegetatie bevordert het broedsucces. Gewaskeuze en de aanwezigheid van heggen hebben geen aantoonbaar effect op de reproductie. Foto: Dick Pasman, Buiten-Beeld

>> Begin twintigste eeuw was de draaihals in delen van het land een normale broedvogel, waartegen zelfs werd opgetreden door vogelbeschermers. Hij verstoorde namelijk nesten van nuttiger geachte soorten, zoals mezen, op zoek naar eigen nestgelegenheid. Deze tijd ligt ver achter ons. Van de misschien enkele honderden broedparen waren er rond de eeuwwisseling nog maar zo'n 50 over. Tegenwoordig wordt jaarlijks nog maar een tiental territoria gevonden en zijn nestvondsten uitzonderlijk. Dat zegt niet alles bij deze lastig te inventariseren soort, maar is wel tekenend. Heischrale vegetaties op de zandgronden verdwenen door de invloed van meststoffen. Juist de plekken waar de draaihals zoekt naar zijn voedsel: mieren. Natuurlijke nestplekken, vooral in berken, werden schaars. Maar goed nieuws: in 2014 lijkt er een kleine opleving te zijn, met minimaal 8-10 territoria op de Veluwe (incl. drie nesten) en drie nestvondsten in Drenthe.

>> Draaihals brengt voedsel naar haar zeven jongen in een nestkast op de Veluwe.

Foto's: Henry Kats

opleving valt vooral op in de kleigebieden van Noord-Nederland en, in iets mindere mate, op de hoge zandgronden. Met bijna de helft van de telgegevens binnen, lijkt ook 2014 een vrij goed jaar te zijn geweest (2% toename t.o.v. 2013). De boerenwaluw is sinds midden jaren negentig met een voorzichtig herstel bezig in delen van Nederland, daarbij geholpen door de opkomst van paardenstallen in het buitengebied.

Het CBS berichtte onlangs dat, als er nu een Rode Lijst gemaakt zou worden, deze iets korter zou zijn dan die van tien jaar geleden. Dat geldt niet alleen voor vogels: over zeven diergroepen samen is per saldo het aantal bedreigde soorten licht afgenomen.

>> In 2014 waren er voor het eerst vier zekere broedgevallen van de zwarte wouw in Nederland: één in Zuidoost-Brabant (foto: Wil de Veer), één in Overijssel en twee in Zuid-Limburg. Drie leverden uitgevlogen jongen op. Sinds 2005 broedt de soort vrijwel jaarlijks in ons land, met uitzondering van 2008. Plaatsing van nieuwkomers als kwetsbare soort op de Rode Lijst volgt wanneer zekere broedgevallen in tien opeenvolgende jaren zijn vastgesteld. De gedachte is dat, zolang de populatie klein is, de kans groot is dat ze weer verdwijnen.

Vogeljaar 2014 nader bekeken

Kwakkelwinter

Sommige zangvogels roepen vooral medelijden op als je ze 's winters tegenkomt. Het gaat om insectenetters die niet kunnen overschakelen op zaden en dus eigenlijk niet zijn toegerust voor ons winterweer. Denk aan tjiftjaf, zwarte roodstaart, witte kwikstaart en roodborsttapuit. Normaal gesproken overwinteren ze daarom ten zuiden van ons land. Het Punt-Transect-Tellingen project wijst uit dat hun december-aantallen samenhangen met de strengheid van de voorgaande winter. Dit suggereert dat ze alleen echt 'zachte' winters overleven, normale winters al bijna niet meer en strenge winters helemaal niet. Ook na zachte winters zit er overigens nog een behoorlijke variatie in de decemberaanantallen van jaar tot jaar. Dit lijkt samen te hangen met de temperaturen in de periode september-november. Mogelijk zetten lage najaarstemperaturen de vogels ertoe aan om weg te trekken. Goede kansen dus op veel tjiftjaffen in de komende decembermaand: de winter van 2013/14 was immers de op één na zachtste van de afgelopen drie eeuwen en ook dit najaar begon erg warm.

>> Overwinterende roodborsttapuit.

Foto: Michel Geven

Uitzonderlijk Jaar van de Spreeuw

De stand van de spreeuw is ten opzichte van de jaren tachtig met meer dan 60% afgenomen. Een recente analyse van ringgegevens door het Vogeltrekstation wijst uit dat de toegenomen sterfte van jonge spreeuwen in hun eerste levensjaar voor een belangrijk deel verantwoordelijk is voor deze afname. Over veranderingen in broedsucces weten we echter weinig. Jaarlijks worden van maar zo'n 50 nesten bruikbare gegevens ingestuurd. Reden om daar in 2014, het Jaar van de Spreeuw, extra aandacht aan te besteden. In samenwerking met Vogelbescherming werden met webcams uitgeruste nestkasten verspreid, en

Start eileg naar vroegterecord

In de vorige Vogelbalans berichtten we dat kool- en pimpelmees in de laatste 25 jaar nog nooit zo laat met de eileg waren begonnen, als reactie op de koude winter- en vooral voorjaarsmaanden van 2013. Het contrast kan niet groter zijn, want het voorjaar van 2014 zal als ander extreem de boeken ingaan: kool- en pimpelmees begonnen gemiddeld nooit eerder zo vroeg met de eileg. Het verschil tussen 2013 en 2014 bedraagt daarvoor liefst drie weken! Dit patroon was ook waarneembaar bij veel andere standvogels. Voor een Afrika-trekker als de bonte vliegenvanger is de jaarlijkse variatie in gemiddeld legbegin veel kleiner. Tussen 2013 en 2014 verschilde het bijvoorbeeld maar vier dagen.

>> Gemiddelde start van de eileg van bonte vliegenvanger, pimpelmees en koolmees in de periode 1982-2014 (2014 betreft voorlopige gegevens). De lijn geeft weer hoe de gemiddelde eerste legdatum sinds 1982 is vervroegd.

werd een online invoermodule gelanceerd voor het doorgeven van nestgegevens. Het resultaat is er naar: inmiddels zijn er meer dan 480 nesten doorgegeven, en de teller loopt door.

Ook spreeuwen begonnen in 2014 heel vroeg met de eileg, twaalf dagen eerder dan gemiddeld sinds 2000. De vroegste paren startten zelfs al in de laatste week van maart. Het aantal uitgevlogen jongen per nest (3,6) was vergelijkbaar met het langjarig gemiddelde. Het meest opvallend was het optreden van een tweede broedgolf, een fenomeen dat we uit eerdere jaren nauwelijks kenden. Ongeveer 35% van de doorgegeven nesten had betrekking op tweede broedsels, in eerdere jaren was dat minder dan 10%. Dat tikt aan voor de totale jongenproductie over het hele broedseizoen.

>> Veel spreeuwen hadden een tweede broedsel in 2014. Foto: Joke Altenburg

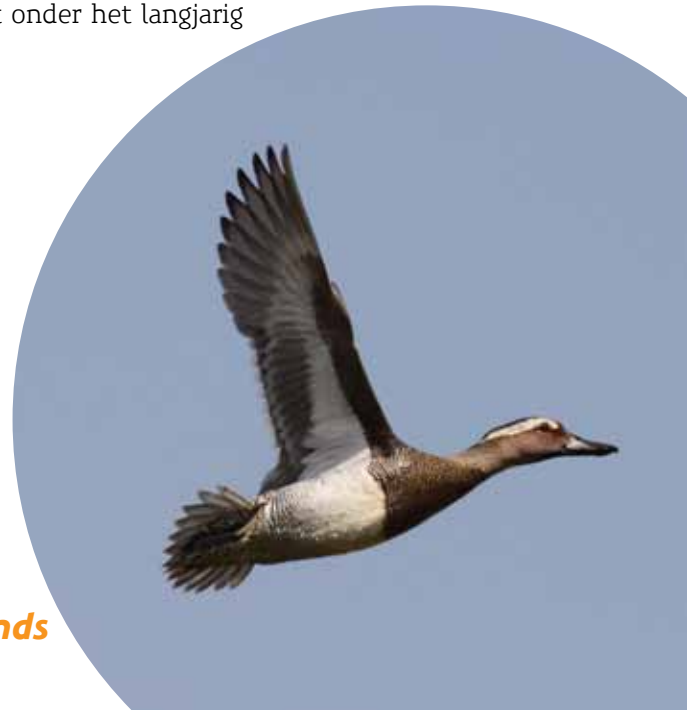
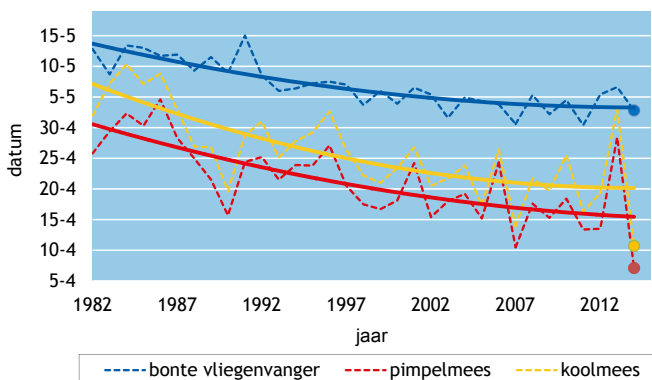
Voorlopige indexcijfers broedseizoen 2014

Dankzij de snelheid van digitale verwerking van telgegevens is het mogelijk om nu al globale uitspraken te doen over de aantallen broedvogels in 2014. Met een slag om de arm, want gebaseerd op een kwart van het aantal BMP-telgebieden (530). Enkele wintergevoelige soorten profiteerden van de kwakkelwinter en hebben zich hersteld van de relatief lage stand van de laatste jaren. Blauwe reiger, wateraal, heggenmus, winterkoning en waterhoen zijn ten opzichte van 2013 met 20% of meer toegenomen. Winterkoning en heggenmus zitten daarmee weer rond het niveau van 2009. Zeker voor waterhoen is het herstel goed

nieuws, gezien de negatieve trend op de lange termijn. Afrikatrekkers laten een gevarieerd beeld zien. Spotvogel en fitis namen, na enkele jaren van voorzichtig herstel, weer met minstens 10% af. De stand van de blauwborst bleef min of meer stabiel, terwijl de rietzanger in 2014 weer een goed jaar beleefde. De voorlopige cijfers bevestigen de positieve veldindrukken die ons al bereikten van een andere Sahel-overwinteraar, de zomertaling. Die lijkt, in ieder geval regionaal, behoorlijk toegenomen ten opzichte van voorgaande jaren. Opvallend, want de neerslagcijfers in de Sahel lagen wat onder het langjarig gemiddelde.

>> De zomertaling, in Nederland sterk afnemend als broedvogel, had in 2014 juist een goed jaar.

Foto: Albert de Jong

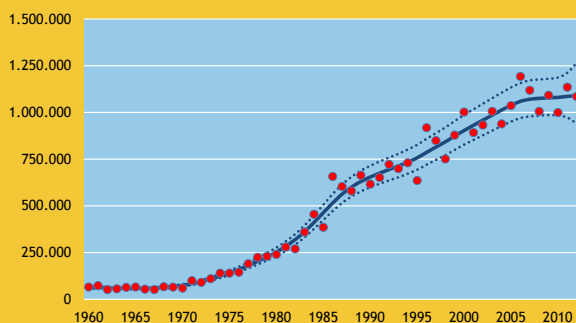
>> Ook het broedseizoen van 2014 lijkt voor kolganzen niet voorspoedig verlopen. Eerste tellingen wijzen op een percentage jonge vogels van rond de 10%.
Foto: Merijn Loeve

Populatiegroei kolgans stagneert

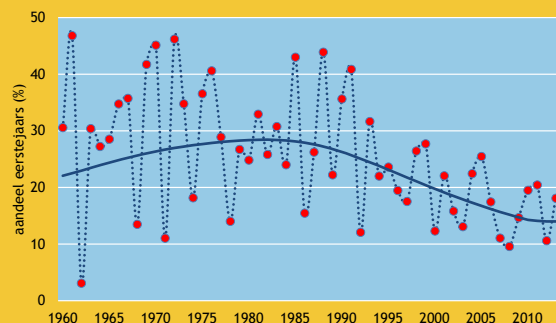
Het aantal in Nederland overwinterende kolganzen nam lange tijd toe, maar is in de afgelopen vier seizoenen niet verder gegroeid. De aantallen schommelden rond gemiddeld 860.000 vogels in december of januari. Dat is bijna driekwart van alle kolganzen die in de landen rondom de Noordzee overwinteren. Uit een recent uitgevoerde analyse voor het Faunafonds blijkt dat ook de populatie als geheel is gestabiliseerd. Wel zijn er veranderingen binnen het winterareaal, met o.a. een afname in Groot-Brittannië en een toename in Zweden. Het lijkt aannemelijk dat kolganzen, net als andere soorten, anticiperen op de tendens naar warmere winters en hun winterareaal naar het noordoosten verleggen.

Vorst en broedsucces bepalen aantalsschommelingen

De aantalsschommelingen bij ons worden deels veroorzaakt door het al dan niet optreden van vorst en sneeuw in Duitsland. Het tot dusverre grootste aantal in Nederland geregistreerde kolganzen, 888.000 vogels in januari 2009, viel samen met ijzige omstandigheden in december-januari in Duitsland. Daarnaast zal het aantalverloop worden bepaald door de jaarlijks fluctuerende jongenproductie. Het aantal jongen dat in het najaar vanuit de Russische toendra met de ouders meekomt, nam sinds 1990 met 3% per jaar af. In de afgelopen vijf seizoenen was 16% van de kolganzen eerstejaars, tegenover gemiddeld 26% in de hele reeks vanaf 1961. Afnemende jongenpercentages zien we terug bij meerdere arctische watervogelsoorten, waaronder kleine zwaan, toendrarietgans en rotgans.

>> Trend van de NW-Europese populatie van de kolgans sinds 1960. Weergegeven is de jaarlijkse populatieschatting (bollen), de trend (dikke lijn) en het betrouwbaarheidsinterval (dunne lijn).
Bron: Sovon/Wetlands International

>> Trend in aandeel eerstejaars vogels in groepen kolganzen in Nederland. Weergegeven is het jaarlijkse jongenpercentage (bollen) en de trend (lijn).
Bron: Sovon, Meetnet Watervogels.

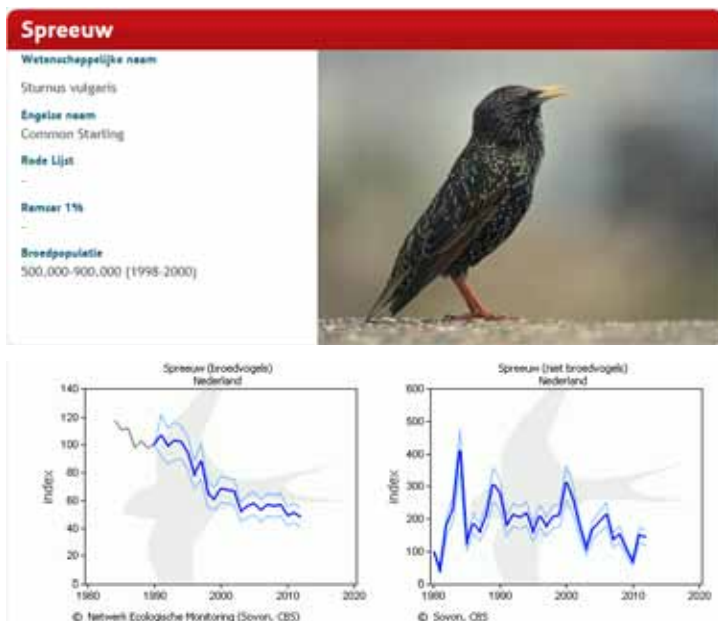
Bedankt!

De samenstelling van deze Vogelbalans was niet mogelijk geweest zonder de inzet van de 8.800 vrijwilligers en coördinatoren die Sovon in het veld ondersteunen. Samen met medewerkers van terreinbeheerders, soortspecialisten en enkele andere instanties brengen zij jaarlijks de Nederlandse vogelstand in kaart. Een overzicht van alle medewerkers staat in de jaar-rapporten van de monitoringprojecten. In deze rapporten is ook meer te vinden over de gebruikte methodes in het veld en de wijze waarop de telgegevens worden geanalyseerd.

Verantwoording

De in deze Vogelbalans gepresenteerde gegevens zijn grotendeels afkomstig van de tellingen die Sovon coördineert, aangevuld met resultaten van speciaal uitgevoerd onderzoek, vaak in samenwerking met andere bureaus en instituten. De meetnetten zijn bijna allemaal onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (www.netwerkecologischemonitoring.nl), een samenwerkingsverband van onder andere het Ministerie van Economische Zaken, Rijkswaterstaat, Centraal Bureau voor de Statistiek en de provincies. Het veldwerk wordt bij alle projecten gestandaardiseerd volgens vaste richtlijnen uitgevoerd. Deze zijn tegenwoordig online op www.sovon.nl/richtlijnen toegankelijk of via www.sovon.nl/soorten per soort in te zien.

Tel mee!

Sovon organiseert het hele jaar door vogeltellingen voor enthousiaste vrijwilligers. Tellingen lopen uiteen van de relatief eenvoudige tuinvogeltelling tot het volgen van lotgevallen van nesten, dat vooral aan specialisten voorbehouden is. Ook de tijdsinvestering verschilt per project. Sommige tellingen zijn eens per jaar (midwintertelling, PTT), andere eens per maand. Zie www.sovon.nl/projecten voor een actueel overzicht van projecten. De jaren tot en met 2015 staan bovendien in het teken van een nieuwe vogelatlas (www.vogelatlas.nl). Als beloning voor het veldwerk zijn er altijd prachtige vogelbelevissen en is er de wetenschap een waardevolle bijdrage aan de kennis van de Nederlandse vogelstand te leveren. Voor de meeste tellingen is enige vogelkennis vereist. Ga voor meer informatie over tellen voor Sovon naar www.sovon.nl/iktelmee.

www.vogelatlas.nl

Colofon

Tekst

Kees Koffijberg & Chris van Turnhout

Eindredactie

Fred Hustings

Vormgeving

John van Betteray

Gegevensbewerkingen

Lara Marx & Erik van Winden

Ondersteuning & begeleiding

Jouke Altenburg, Leo Ballering, Arjan Boele, Peter de Boer, Joost van Bruggen, Symen Deuzeman, Ruud Foppen, Laurien Holtjer, Menno Hornman, Albert de Jong, Olaf Klaassen, Tom van der Meij (CBS), Kees Rappoldt (Ecocurves), Marc van Roomen, Rob Strucker (DPM) & Berend Voslamber

Drukwerk

Veldhuis Media, Raalte

Foto omslag

Purperreiger (*Han Bouwmeester, Agami*)

© 2014 Sovon Vogelonderzoek Nederland

Overname van informatie uit de Vogelbalans is toegestaan met bronvermelding Sovon 2014.

Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen

Telefoon 024-7410410, Email info@sovon.nl

www.sovon.nl

www.sovon.nl/vogelbalans

Volop muizen en muizeneters

In 2014 gebeurde iets dat tegenwoordig ongebruikelijker is dan enkele tientallen jaren geleden. Het wemelde van de muizen, althans in grote delen van het land. Graslanden als een gatenkaas van de veldmuizengangetjes, overal ritselende bosmuizen; het was jarenlang niet zo druk geweest. Of dat aan de zachte winter, het warme voorjaar en/of een voorgaande goede mast lag, het betekende goed nieuws voor vogelsoorten waarvoor muizen een belangrijk deel van het menu vormen.

Dat was goed te merken bij verschillende dagroofvogels. Torenavalken hadden veel jongen en het klaaglijke gebedel van uitgevlogen jonge buizerds was in de zomer bijna tot vervelens te horen; een heel verschil met 2013 waarin juist weinig jongen geproduceerd werden.

Verschillende uilen profiteerden eveneens. Zo waren op sommige plekken, vooral in boerenland met hier en daar bosjes, weer volop piepende jonge ransuilen te horen. Een geluid waarmee we tegenwoordig niet meer vervend zijn.

Heel bijzonder was een kleine explosie van broedende velduilen, een soort die de laatste tientallen jaren bij ons in de gevarezone belandde. Met in de meeste jaren nog geen 20 broedparen leek de Nederlandse broedpopulatie, vrijwel uitsluitend op de Waddeneilanden gehuisvest, af te stevenen op verdwijning. In 2014 werden echter alleen al op het vasteland van Friesland zo'n 50 broedparen vastgesteld. De meeste daarvan in regulier boerenland, waar ze alleen succes-

>> Steenuilonderzoekers Ronald van Harxen en Pascal Stroeken, die in de Achterhoek al tientallen jaren intensief steenuilen volgen, wisten niet wat ze zagen bij de controle van nesten. Veel nesten bezet, vroege en grote legsels, veel nestjongen in een uitstekende conditie, stapels muizen als voedselvoorraad. Foto: Ronald van Harxen

>> Buizerd met drie jongen, Veenhuizen, Drenthe. Foto: Willem van Manen

vol konden nestelen dankzij nestbescherming door vrijwilligers en boeren. Ook elders in het land doken broedparen op, zij het niet zo uitbundig als in Friesland. Het fenomeen bleef niet beperkt tot ons land, want in Vlaanderen werden 20 broedgevallen ontdekt. Normaliter ontbreekt de soort daar of komt hooguit een enkel paartje tot broeden.

Mede dankzij de muizenexplosie worden dit najaar record-aantallen grote zilverreigers gezien. De wintervogeltelling in oktober leverde voorlopig al 3800 vogels op. In dezelfde periode werden diverse slaapplaatsen met 150-350 slapende zilverreigers geteld. Van bijna 130 slaapplaatsen zijn de aantallen ingevoerd via de invoermodule op onze website. De teller stopt voorlopig bij ruim 4400 grote zilverreigers.

>> De herkomst van de broedende velduilen is onbekend. Velduilen staan bekend om hun nomadische gedrag, waarbij vogels in verschillende jaren op grote afstanden tot broeden kunnen komen. Al zwervend ontdekken ze locaties met gunstige voedselomstandigheden. Dit jaar was dat ook in ons land het geval. Foto: Koos Dansen

